

UOT 159.9

Günəş Əli qızı Əfəndiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin Ümumi psixologiya kafedrasının baş müəllimi
<https://orcid.org/0009-0003-1938-8965>

VİRTUAL ÜNSİYYƏTİN BÖYÜK MƏKTƏBLİLƏRİN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINDA ROLU

Гюнеш Али гызы Эфендиева

*старший преподаватель кафедры Общей психологии Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета*

РОЛЬ ВИРТУАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Gunesh Ali Afandiyeva

head teacher of General psychology department at Azerbaijan State Pedagogical University

THE ROLE OF VIRTUAL COMMUNICATION IN THE PERSONALITY FORMATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Xülasə. Müstəqil həyatın astanası kimi səciyyələndirilən böyük məktəbli dövrü insanın yetişməsi və inkişafı prosesinin mürəkkəb dövrlərindən birini təşkil edir. Qloballaşma şəraitində diqqəti cəlb edən məsələ odur ki, insanın bütün fəaliyyəti və həyat tərzı, onun insanlarla münasibətinin intensivliyi ciddi sürətdə dəyişdiyi üçün paralel olaraq psixi fəaliyyətinin sürəti, ritmi bunlara müvafiq olaraq dəyişir. Məqalədə böyük məktəbli yaş dövründə birbaşa ünsiyyət saxlanmasını məhdudlaşdıran, ətrafdakı yaxınlar- qohumlar, dostlar, qonşular və s. arasındakı rabitələri zəiflədən səbəblərdən bəhs edilir. Göstərilir ki, insanın ətraf aləmdən sanki təcrid olunaraq öz problemləri, qayğıları ilə baş-başa qalması, onun psixikasında problemlər yaranmasına, onda aqressivliyin artmasına, ünsiyyət çatışmazlığına səbəb olan psixoloji problemlərin yaranmasına yol açır. Bu psixoloji amillər insanı sosial həyatdan uzaqlaşdıraraq tənha bir insana çevirir və ünsiyyətdən məhrum edir.

Açar sözlər: *virtual ünsiyyət, ailədaxili münasibətlər, insan həyatı, psixoloji xüsusiyyətlər, informasiya vasitələri, sosiallaşma, aqressiya*

Резюме. Период старших классов, характеризующийся как начальный этап на пути формирования самостоятельной жизни, является одним из сложных периодов роста и развития человека. Вопрос, привлекающий внимание в условиях глобализации заключается в том, что интенсивность и ритм умственной деятельности соответственно изменяются, как и все виды деятельности и образ жизни человека. В статье рассматриваются причины ослабления связей между старшеклассниками и их родственниками, друзьями, соседями и другими лицами, находящимися в непосредственном контакте с молодыми людьми. Показано, что человек словно изолируется от окружающего мира, остается один на один со своими проблемами и заботами, у него появляются проблемы в психике, нарастает агрессия, что приводит к недостатку общения. Эти психологические факторы удаляют людей от жизни общества, они становятся одинокими и теряют контакты.

Ключевые слова: *виртуальное общение, внутрисемейные отношения, жизнь человека, психологические особенности, информационные средства, социализация, агрессия.*

Summary. The early youth period, characterized as the birthplace of independent life, is one of the complicated periods of human growth and development. The issue of globalization is that, in parallel, the speed and rhythm of the mental activity change accordingly, as all the activities and lifestyle of a person and the intensity of his relationships with humans are rapidly changing. The article refers to relatives, friends, neighbors, and others who are in direct contact with the early youth. The reasons for weakening

communication between the two are discussed. It is shown that the person is isolated from the surrounding world and experiences problems and concerns, causes psychological problems, causes aggression and psychological problems that cause communication disorder. These psychological factors make people from social life a lonely person and lose

Key words: *virtual communication, family relationships, human life, psychological features, media, socialization, aggression*

Virtual reallıq, kompüter qrafikasının və texniki vasitələrin köməyi ilə insanın duyğu üzvlərinə təsir göstərməklə monitorda yaradılan süni dünyadır. Virtual reallıq ideyası və onun həyata keçirilməsi, nəzəri və tətbiqi problem kimi əsasən XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da M. Kryuqer, M. Heyliq, A. Sazerlend tərəfindən tədqiq olunub.

Virtual reallığın yaradılması ideyası bir tərəfdən insanların həyat və fəaliyyəti zamanı qarşılaşdıqları çətinlikləri aradan qaldırmaq, insan həyatını daha da rahat etmək məqsədinə, digər tərəfdən isə insanların kiber məkanda fikir, hiss və hərəkətlərinə nəzarət etmək, onu məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasına xidmət edir. İnsanların şüuraltı səviyyədə düşüncəsini istiqamətləndirmək, hiss və hərəkətləri ilə manipulyasiya etmək, virtual dünya layihəsinin qabarıq şəkildə nəzərə çarpmayan gizli məqsədidir. Virtual reallıq texnologiyasının həm pozitiv, həm də neqativ tərəfləri var.

Əsas məsələ insanların virtual gerçəklik imkanlarından necə və hansı məqsədlə istifadə etməsidir. Virtual reallıq və ondan asılılığın törəmə biləcəyi fəsadlardan biri insanlarda hərəkəti aktivliyin aşağı düşməsidir. Uşaqlıq dövründə psixi və fiziki inkişafı təmin edən ən əsas tələbatlardan birihərəkəti aktivlikdir. Hərəkəti aktivliyin zəifləməsi, uşaqlarda həm koqnitiv, həm affektiv-iradi sahədə problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Rus psixoloqu, E.P. İlinə görə, lokomotsiyanın (lokomotsiya – bədənin məkanda yerdəyişməsinə istiqamətlənən hərəkətlərə deyilir) ən yüksək həddi kiçik məktəbli dövrünə düşür (6; 165). M.V. Osorina yazır ki, əgər uşağın böyüdüüyü mühit onun hərəkət etmək, oynamaq, ətraf məkanı tədqiq etməyə, özünü aktiv surətdə göstərmək, həmyaşdılarla ünsiyyətə tələbatını təmin etmərsə, onda o, acıqlı, kinli, aqressiv olacaq, emosional və fiziki baxımdan inkişafdan qalacaq, yaşadığı mühitdə intim-şəxsi münasibətə girə bilməyəcəkdir (7; 66).

Bu aspektdən virtual həyat uşaqların inkişafı üçün zəruri olan hərəkəti aktivliyə olan tələ-

batını ödəmək imkanına malik deyil. Deməli, məktəblinin virtual aləmdə çox olması onun psixi inkişafının geri qalmasına və qeyd etdiyimiz kimi acıqlı, kinli, aqressivlik kimi neqativ hiss və emosiyaların formalaşmasına şərait yaradır.

Tədqiqatlar göstərir ki, virtual həyata aludəçilik, uşaqlar arasında “robot sindromu”nun çoxalmasına səbəb olmuşdur. “Robot sindromu” deyəndə sisteməlik olaraq kompüter texnologiyasına aludəçilik və ondan istifadə nəticəsində canlı aləmdən uzaq olmaq, canlı olana qarşı senzitivliyin zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan emosional vəziyyət başa düşülür. Bu sindrom, uşaqların fikir, hiss və hərəkətlərinə təsir göstərir və özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətlər yaradır. “Robot sindromlu” uşaqlar canlı olana qarşı çox zəif həssaslıq nümayiş etdirir və virtual məkanda olmağa daha çox can atırlar. Onlar üçün virtual olan, canlı, təbii olandan daha cəlbedicidir.

Hiss və emosiyalardakı soyuqluq, kobudluq, qəddarlıq onların davranışında daha çox müşahidə olunan xüsusiyyətlərdəndir. “Robot sindromlu” insanlar, sosial şəbəkələrdə saatlarla ünsiyyət saxladığı, oyun oynadığı halda real həyatda canlı dialoqdan qaçır, kommunikasiya qura bilmir, birlikdə vaxt keçirə bilmir, birgə fəaliyyətə, dialoji ünsiyyətə maraq göstərmirlər. Virtual aləmə bağlı olan uşaqlar öz həmyaşdılarını ilə yaşadığı məhəllədə real məkanda yox, virtual aləmdə internet vasitəsilə monitorda oynamağı daha üstün tuturlar. Gənc yaşlarında virtual reallığa aludəçilik insanı tədricən real həyatdan virtual aləmə sıxışdırır. Virtual aləmin törətdiyi fəsadlarından biri uşaq qorxularının sayının çoxalmasıdır. Tədqiqatlar (uşaq rəsmləri) göstərir ki, uşaq qorxuları real həyat personajları ilə deyil, irrasional personajlarla bağlıdır. Belə ki, virtual aləmdə, kompüter qrafikasının köməyi ilə yaradılan personajlar olan bədheybət məxluqlar, robotlar elə texniki gücə malik olurlar ki, onların qarşısına çıxan istənilən maneəni dəf edə bilirlər. Onlardan müdafiə olunmaq, xilas olmaq, qaçmaq, gizlənmək qeyri mümkündür.

dür. Əgər uşaq “müdafiə hissənə” malik ola bilmirsə, onda onun ətraf aləmə olan inamı itir.

Uşaqda təhlükəli ətraf aləmi obrazı formalaşsın, onda bu cür qorxulu aləmdən özünü qorumağın ən yaxşı yolu aqressiv olmaqdır. Belə bir zehniyyət işə düşür ki, qorxu səni üstələyəndə qədər, sən onu üstələ, məhv et. Bu yolla da aqressivlik inkişaf etməyə və formalaşmağa başlayır. Virtual həyat real həyata nə qədər yaxın olsa da onu əvəz edə bilmir və yetişən gənc nəsilə ətraf aləm haqqında heç də real təsəvvür verə bilmir. Virtual reallıq virtual intellektin inkişafına kömək edir.

Virtual aləmin yaradıcılarının ən əsas problemi, gerçək dünyanı real ölçülərlə əks etdirə bilməsi məsələsidir. Buna nail ola bilmədikləri üçün yaratdıqları virtual aləm həmişə real dünyadan uzaq olur. 1991-ci ildə Morton Heyliq gələcəyin virtual sinfini belə təsvir etmişdir: “İdeal sinif otağı elektron və sferik olacaq: əsas lazım olan hava, titrəyiş və temperaturdur. Orada istənilən fənn üzrə 5.000 film olacaq. Sənə Roma və ya Yunanıstan lazımdır, dərhal sən orada olacaqsan” (8).

Bu aspektdən yanaşdıqda, əlbəttə ki, virtual reallığın faydalı tərəfləri çox böyükdür. Gənc nəsilə təfəkkürün tənqidilik keyfiyyətini və daxili ləyaqət hissini inkişaf etdirməklə onları virtual gerçəklik məkanında olmağa hazırlaya bilərik. Yəni qadağalar yolu ilə yox, insanların özünü bu virtual gerçəkliyə, kompüter mədəniyyətinə yiyələnməklə onları bu prosesə hazır etməklər olar. Görəsən virtual aləmi sosial mühit hesab etmək olar? Əgər belədirsə, onda virtual aləm sosializasiya institutudur.

Deməli, onda virtual məkan özünəməxsus şəxsiyyət tipini, “Virtual-Mən obrazını” yaradacaqdır. Bununla da şəxsiyyətin “Mən konsepsiyasında” yeni bir qat virtual “Mən” qatı əmələ gəlir. Bu “Mən” qatı şəxsiyyətin strukturunu təşkil edir və şəxsiyyətin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinə təsir göstərməklə virtual – “Mən” obrazını yaradır. Hər bir sosial sistemin başlıca ünsürü insan və onun fəaliyyətidir. Mövcud cəmiyyətin sosial əhəmiyyətli cəhətlərinin fərdi daşıyıcısı kimi çıxış edən hər bir insan məhz, “şəxsiyyət” anlayışına daxildir. İnsan ictimai gerçəkliyə uyğun gələn təsəvvürlərin daşıyıcısı, cəmiyyəti təşkil edən sosial subyektlər isə hərəkətverici qüvvə kimi çıxış edirlər.

Ailə, fərd və cəmiyyət arasında körpü rolu oynadığı üçün həm fərd, həm də cəmiyyət tərəfindən əhəmiyyətli sosial qrup və təsisat kimi qəbul edilir. Hər bir fərd gözünü ailədə açır və ilk sosiallaşdığı yer də onun öz ailəsidir. Fərdin fizioloji ehtiyaclarını təmin etməklə yanaşı, onun psixo-sosioloji ehtiyaclarına da cavab vermək və nəticədə cəmiyyətə sağlam fərdlər qazandırmaq hər bir ailənin müqəddəs vəzifəsidir (2; 130).

Ailə tərəfindən qarşılanmayan psixo-sosioloji ehtiyaclar fərddə müəyyən boşluqların yaranmasına gətirib çıxarır ki, nəticə etibarilə fərd bu cür ehtiyaclarını təmin etmə yollarını özü axtarmalı olur. Ötən əsrin əsas kəşfi sayılan internet, bu əsrdə də insanların həyatında öz əhəmiyyətini daha da artırmaqda davam edir. Əvvəllər qarşılıqlı münasibətlərini üz-üzə quran insanlar, artıq virtual ünsiyyət yollarına üstünlük verirlər. Uzaqdakı insanlarla virtual olaraq çox vaxt keçirən insanlar, təəssüf ki, öz yanındakıları, hətta bir ailənin üzvləri olsalar belə, yaddan çıxarırlar. Bu işə ailədaxili münasibətlərə ciddi zərbə vurur, xüsusilə ailədə uşaqların düzgün tərbiyə edilməsində və cəmiyyətə faydalı fərdlərin qazandırılmasında nöqsanlara gətirib çıxarır.

İnsan bioloji canlı olaraq dünyaya gəlsə də, sadəcə bioloji ehtiyaclarının təmin edilməsi onun üçün kifayət deyildir. Bioloji ehtiyacları ilə yanaşı onun psixoloji, sosioloji və bənzəri ehtiyacları da mövcuddur. Hər bir insanın sosioloji ehtiyacları var, çünki o, eyni zamanda sosial bir varlıqdır və içində yaşadığı sosial həyatın bir hissəsini təşkil edir. İnsanın bu ehtiyacı isə onun sosiallaşması ilə təmin olunur. Sosiallaşmanın təbii nəticəsidir ki, fərd öz yerini şəxsiyyətə devr edir. Sosiallaşma prosesinin təməli isə ailədə atılır (3; 87).

Hər bir insan cəmiyyət içərisində doğulur, böyüyür və inkişaf edir. İnsanın içində yaşadığı cəmiyyətə məxsus ola bilməsi üçün isə o, cəmiyyətə aid norma və dəyərləri, adət - ənənələri mənimsəməsi lazımdır. Bu prosesin həyata keçməsi üçün isə müvafiq cəmiyyətdəki insanlarla, qruplarla qarşılıqlı münasibətdə olur və beləcə fərd sosiallaşaraq şəxsiyyətə çevrilir (1, s. 57).

Beləcə insan və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əks-təsir prosesi başlayır. Qeyd etdiyimiz kimi sosiallaşma prosesi uşaqlıq dövründə başa çatmır, müəyyən mərhələlərlə bir ömür boyu da-

vam edir. Uşaq vaxtı baş verən sosiallaşma prosesi fərdə cəmiyyət üçün lazım olan müəyyən məlumatları və bacarıqları qazandırır. Lakin təbii ki, bu qazanılanlar həyatın tamamı üçün kifayət deyildir. Sosial və mədəni dəyişmə həyatın hər mərhələsində yeni məlumatların fərd tərəfindən mənimsənilməsinə lüzumlu edir. İnnovasiyalar qarşısında isə fərd qaçılmaz bir sosiallaşma prosesi ilə üz-üzə qalır. Bu isə o deməkdir ki, uşaqlar qədər gənclərin də, eyni zamanda digər yaş dövründə olan hər bir fərdin də sosiallaşmağa ehtiyacı vardır (4; 54).

Yetkinlik yaşına çatmış birinin sosiallaşması uşağın sosiallaşması ilə müqayisədə müəyyən fərqliliklərə sahibdir. Çünki onda artıq oturmuş bir xarakter mövcuddur. Ancaq proses eynidir, qarşılaşılan yeniliklər, mənimsənilən yeni modellər və fərdi iştirak (5, s. 48).

Bu zaman fərd yeni bir mühitə daxil olur, yeni roller qazanır və qazandığı bu rolları öz statusuna uyğunlaşdırmağa çalışır. Cəmiyyət sürətlə dəyişir, sənayedə baş verən dəyişikliklər, siyasi həyatda, iqtisadi arenada, iş mühitində ortaya çıxan yeniliklər. Bütün bu dəyişikliklərə ayaq uydurmağa çalışan fərdlərin vərdislərində və davranışlarında baş verən bu dəyişikliklər fərdlərin təkrar sosiallaşması adlanır. Cəmiyyət üç başlıca ünsürdən ibarət olan makro strukturdur. Sosial birliklər deyə biləcəyimiz ilk ünsür fərdlər çoxluğunun qarşılıqlı əlaqəsindən mütəşəkkildir.

Burada fərd - fərd, fərd - sosial qrup, fərd - cəmiyyət münasibətləri mövcuddur. İnsanlararası ünsiyyətin azalması ictimai əlaqələrin yoxa çıxması deməkdir. Fərdin başqalarıyla olan ictimai münasibəti ona özünü tanımağa kömək edir. Yəni insanın ətrafındakı insanlar onun "güzgüsüdür". Hər bir fərd ətrafındakı insanlarla davamlı ünsiyyətdə olmalıdır. Çünki o, ətrafındakıları tanıdıqca əslində özünü tanımaqdadır.

Ailə ata, ana və uşaqlardan ibarət olan ən kiçik sosial qrupdur. Hər şeydən əvvəl o bir sistemdir və bu sistem ailədəki fərdlərin şəxsi xüsusiyyətlərinə görə formalaşır. Beləcə hər bir ailənin spesifik strukturu, nizamı və xüsusiyyəti mövcuddur. Ailədə hər hansı bir problem yaranarsa, ilk öncə, bu problemin adı qoyulur, həlli yolu tapılır və ona uyğun olaraq da məqsədyönlü qərarlar verilir. Eyni zamanda, belə bir ailədə sağlam təməllərə dayanan kontrol mexanizmi fəaliyyətdədir.

Bu cür xüsusiyyətləri daşıyan ailələr münasibətlərin güclü olduğu və üzvlərin bir-birinə bağlı olduğu ailələrdir. Texnoloji inkişaf bu gün hər birimizə kifayət qədər asudə vaxt qazandırmışdır. Ancaq təəssüflər olsun ki, qazandığımız bu asudə vaxtı insanlarla birlikdə keçirməkdənsə təkrar texnoloji vasitələrə üz tuturuq. Kütləvi informasiya vasitələrinin sürətlə inkişaf etməsi və insanların gündəlik həyatına daha çox daxil olması, şəxsiyyətin formalaşması prosesinə də təsirsiz ötüşmür. Belə ki, şəxsiyyəti formalaşdıran ailə, məktəb kimi ənənəvi sosiallaşdırma vasitələrinin bu prosesdəki rolu kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri ilə getdikcə nisbi olaraq azalmaqda, onların yerinə kütləvi informasiya vasitələrinin təsirlərini hiss etdirən yeni insan "tip"i formalaşmaqdadır.

Yeni "tip"də diqqət çəkən ən başlıca xüsusiyyət cəmiyyəti formalaşdıran real sosial münasibətlərin, virtual sosial münasibətlər ilə əvəz olunmasıdır. Real həyatdan uzaqlaşma, yalnız qalma istəyi artıq fərdi deyil, ictimai xarakter almışdır. İnsanları ictimai həyata qaytaracaq tədqiqatlar aparılaraq bu istiqamətdə məqsədyönlü addımlar atılmalıdır. Məsələnin həlli yolu tamamilə internetdən uzaqlaşmaqda deyil, ondan istifadəni nizama salmaq və planlı bir şəkildə istifadə etməkdir. Eyni zamanda hansı saytlardan istifadə, hansı metodlarla istifadə də bu istiqamətdə göstərməli və maarifləndirici addımlar atılmalıdır. Uşaqlar ailələri tərəfindən sosial fəaliyyətlərə qatılmağa yönləndirilməli, dərstdən xaric asudə vaxtlarda isə incəsənətə və ya idman fəaliyyətlərinə yönləndirilməlidir.

Ümumiyyətlə, asudə vaxtların düzgün dəyərləndirilməsi istiqamətində məktəblərdə şagirdlərə yön göstərməli və eyni zamanda valideynlərə yönəlik də bu istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Virtual aləm - internet dünyası, televizor və hətta cib telefonları nə qədər faydalı olsa da, bir o qədər də ziddiyyətlərlə doludur. Uşaq bir tərəfdən öz evində, valideynlərinin gözü qarşısında, nəzarəti altındadır, digər tərəfdən isə internetdə, televiziya, cib telefonunda tapdığı "dostlarla" əlaqədədir.

Bu virtual əlaqə onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına müəyyən təsir göstərir, hətta bəzən mövcud reallıqlardan təcrid edir. İnternetdə müasir əxlaqı və həyat normalarını inkar edən çirkin saytlar, cib telefonlarındakı mesajlaşma

lar, tanışlıqlar və teleməkandakı formaca bəsit, mənəviyyat baxımından dağıdıcı mövzular, bəzən sizdən xəbərsiz uşağınızı əlinizdən “alır”, onu ailə dəyərlərindən uzaqlaşdırır, qapalı və heç kimə məlum olmayan virtual dünyaya aparır. Hərdən oxumaq, inkişaf etmək, gələcəyi düşünmək əvəzinə yeniyetmələr ətrafındakı bütün reallıqları ikinci dərəcəli, əhəmiyyətsiz sayırlar.

Onların həyatı cib telefonu, internet və bəsit verilişlərə bağlıdır. Saatlarla internet başında zamanını keçirən insanların ailəsi, qohumu, dost-tanışı ilə sağlam ünsiyyət qurması gözlənilməzdir. Öz dünyasında, lazım olduqda şəxsiyyətini gizli tutaraq istədiyi şəkildə yazan-pozan, paylaşan bir insan gerçək həyatda ünsiyyət problemləri yaşaya bilər. İnternet istifadə edən insanların get-gedə üçün qapalı, utancaq və özünü kifayət qədər ifadə edə bilməyən, bədən dilini işlədə bilməyən, özünə inamı aşağı, küskün, utancaq olduqları düşüncəsi mütəxəssislər tərəfindən də dəstəklənir.

Aydındır ki, cəmiyyət həmişə informasiyanın yayılması üçün müəyyən vəsaitlərə malik olmuşlar. Müasir dövrdə insanların həyatını iki qismə bölmək olar: 1. Real həyat; 2. Virtual həyat. Bu iki termin bir-birinə nə qədər yaxın olsa da, bir o qədər də bir-birindən uzaqdır. Real həyatda yaşamaq bir o qədər də sadə deyil. Bu məsələ ilə bağlı olaraq bir sıra fikirlər mövcuddur. Bu fikirlər insanların real həyatdan uzaqlaşaraq, virtual aləmə qoşulması nəticəsində necə böyük zərərlərlə qarşılaşdığını əks etdirir. Alimlərin fikrincə, internet-asılılığı olan insanlar o qədər virtual həyata daxil olurlar ki, öz real həyatlarından tədricən uzaqlaşırırlar və günün çox hissəsini virtual fəzada keçirirlər.

Onlar problemlərin həllini ondan qaçmaqda, ya da onun mövcudluğunu inkar etməkdə, saatlarla internetdə əylənməkdə görürlər. İ. Koldberqə görə, dəfədən dəfəyə internet həvəsinin və əsası olmadan şəbəkədə uzun müddət qalmağın əsasında insanın real həyatdan uzaqlaşmaq cəhdi durur ki, bu da alkoqolizmdə, narkomanlıqda və zərərli oyunlarda olan patoloji meyillə müqayisə edilə bilər və belə vəziyyət məişət, təhsil, sosial, iş, ailə, maliyyə və ya psixoloji mühitə olduqca böyük zərər vurur.

Cerald Bloka görə, internet-asılılığı olan insanlarda internetə qoşulmaq üçün qarşılaşılma-
maz və mütəmadi istək yaranır. Onlar daim yeni

və daha mükəmməl avadanlığa sahib olmağa, daha çox "on-line" əlaqə yaratmağa can atırlar. İnternet-addiksiyaya düşər olan şəxslər zaman anlayışını itirir, fizioloji tələbatlarına etinasızlıq edir, yuxudan və qidadan imtina etməklə internetdə daha çox qalmağa çalışırlar. Bu da mübahisə etmək, yalan danışmaq, səmərəli fəaliyyətin aşağı düşməsi, sosial təcrid və yorğunluq kimi pis nəticələrə gətirib çıxarda bilər. Virtual şəxsiyyət bir növ insanın daxili “Mən”nin real həyatda reallaşdırma bilmədiyi bəzi aspektlərini özündə cəmləşdirir. İnternetdə əlaqə mətn yığımı ilə baş verdiyi üçün insanlar ünsiyyət zamanı öz hisslərini həm ifadə, həm gizlədə, həm də onun yerinə tamamilə süni hisslər qələmə verə bilər.

Ona görə şəbəkədə ciddi söhbətlər aparmaq asan olur, burda nədənsə, kimdənsə incimək mənasızdır, çünki səni heç kim görmür. İnternetdə insanın çirkinliyi onun ünsiyyətinə mane olmur. Bir sözlə şəbəkədə insanın cinsi, yaşı, sosial vəziyyəti, görkəmi qarşılıqlı münasibətdə çox az rol oynayır. İnsan bəzən real dünyada əldə edə bilmədiyini, göstərə bilmədiyini kompüterin ekranında həyata keçirməyə öyrəşir. Bütün bunların nəticəsi olaraq insan özü hiss etmədən şəbəkənin təsiri altına düşür və demək olar ki, internet əsirinə çevrilir.

Uzun müddət virtual ünsiyyətə aludə olan şəxs canlı ünsiyyətin nə olduğunu yaddan çıxarır və belə adamlar canlı söhbətdə aqressiv, kobud və bəzi hallarda cinayət meyilli olurlar. Virtual aləm - internet dünyası, televizor və hətta cib telefonları nə qədər faydalı olsa da, bir o qədər də ziddiyyətlərlə doludur. Bir tərəfdən bu yeni ünsiyyət resursları hər bir insan üçün vacib məlumatlarla zəngindir, digər tərəfdən vahid qaydalar, vahid əxlaq qəlibində preslənərək uşaqların və yeniyetmələrin iç dünyasına, davranışına, psixologiyasına dağıdıcı təsir göstərir. Gənc nəsildə təcridin tənqidilik keyfiyyətini və daxili ləyaqət hissini inkişaf etdirməklə onları virtual gerçəklik məkanında olmağa hazırlaya bilər. Yəni qadağalar yolu ilə yox, insanların özünü bu virtual gerçəkliyə, kompüter mədəniyyətinə yiyələnməklə onları bu prosesə hazır etmək olar.

Problemin aktuallığı. Virtual reallığın yaradılması ideyası bir tərəfdən insanların həyat və fəaliyyəti zamanı qarşılaşdıqları çətinlikləri aradan qaldırmaq, insan həyatını daha da rahat etmək məqsədinə, digər tərəfdən isə insanların kiber məkanda fikir,

hiss və hərəkətlərinə nəzarət etmək, onu məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasına xidmət edir. İnsanların şüuraltı səviyyədə düşüncəsini istiqamətləndirmək, hiss və hərəkətləri ilə manipulyasiya etmək, virtual dünya layihəsinin qabarıq şəkildə nəzərə çarpmayan gizli məqsədidir. Bu baxımdan və onun pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda qoyuluşu kimi vacib bir mövzuya həsr olunması məqalənin aktuallığını şərtləndirir.

Problemnin elmi yeniliyi. Elmi yenilik onunla bağlıdır ki, məqalədə virtual ünsiyyətin mahiyyəti ilə

bağlı görkəmli psixoloqların yanaşmaları diqqətə çatdırılır, virtual reallıq sosial-psixoloji problem kimi nəzərdən keçirilərək ayrı-ayrı mərhələlərinin səciyyəvi cəhətləri göstərilir və bu istiqamətdə aparılmış müxtəlif tədqiqatların nəticələri təhlil olunur.

Problemnin tətbiqi əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, eləcə də praktik psixoloqlar yararlanırlar.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə. Ə. Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı: Avropa, 2005, 288 s.
2. Əlizadə Ə.Ə., Abbasov A.N. Ailə: Dərslük Bakı: Maarif, 1989. 276 s.
3. Əliyev R.İ. Psixologiya: Dərs vəsaiti. Bakı: Qamma servis, 2003.
4. Əliyev R.İ., Əliyeva G. Şəxsiyyət psixologiyası. Bakı, 2010, 110 s.
5. Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova S.F. Ünsiyyətin psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2007, 180 s.
6. Леонтьев А.А. Психология общения. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 3-е изд.- М.: Смысл; Издательский центр: «Академия» 2005.- 368 с.
7. Личность и социальная среда: Идеологические и психологические аспекты общения (сборник обзоров), Редколлегия. М., ИНИОН, 1987, 163 с.
8. http://www.manavgatpsikiyatri.com/bosanma_surecinde_cocuk.html

E-mail: y.askerova@inbox.ru

Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok.* **Y.B. Əskərova**

psixol.ü.fəls.dok., dos: **M.S. Əliyev**

Redaksiyaya daxil olub: 20.09.2023